УДК 378.1:355.232.2

DOI 10.33251/2522-1477-2020-7-67-72

НЕВЗОРОВ Роман Вікторович,кандидат педагогічних наук, заступник начальника
кафедри льотної експлуатації і бойового застосування
літаків, Харківський національний університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба**ДО ПИТАННЯ НАЗЕМНОГО НАВЧАННЯ БОЙОВИМ ПОЛЬОТАМ
МАЙБУТНІХ ЛЬОТЧИКІВ ТАКТИЧНОЇ АВІАЦІЇ**

Автором представлено результати аналізу наукових шкіль які займалися питанням професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців і виявлення суперечностей щодо проблеми фахової підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації до виконання бойових польотів. Автор прийшов до висновку, що потребується вдосконалення фахової підготовки майбутніх військових льотчиків для досягнення високого рівня підготовленості підрозділів тактичної авіації до виконання бойових завдань за призначенням родів авіації. Отже пошук ефективних способів підготовки майбутніх військових пілотів до виконання бойових польотів, зокрема вдосконалення теоретичних, організаційних і методичних аспектів та пошук ефективних способів формування та розвитку тактичного мислення, тактичних знань, умінь та навичок є актуальною проблемою сучасної педагогічної науки та практики.

Ключові слова: наземне навчання; бойовий політ; тактична авіація; наземна підготовка.

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародної обстановки навколо України показує, що політичне керівництво деяких суміжних держав продовжує небезпечний курс на конфронтацію та розв'язання повномасштабної агресії проти нашої держави. Оснащеність збройних сил суміжних держав крилатими ракетами, переозброєння на нові типи літаків, танків, підводних човнів, розробка військових космічних систем – забезпечують їм перевагу у війсьній галузі. У такій ситуації на ЗС України покладається виконання стримуючої функції. У повній мірі це стосується й авіації Повітряних Сил ЗС України. Тому оновлення літакового парку, оснащення бойових авіаційних комплексів сучасним прицільним і прицільно-навігаційним обладнанням, новими авіаційними засобами ураження вимагає підвищення ефективності бойового застосування підрозділів тактичної авіації. У таких умовах підвищується вплив на організм льотчика тактичної авіації цілого комплексу стрес-факторів викликаних як умовами бойового польоту, так й тактикою й умовами бойового застосування тактичної авіації.

У цьому контексті актуалізується питання фахової підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації. Готовність льотчика до бойових дій формується в процесі наземної й льотної підготовки. Наземна підготовка становить теоретичну основу льотної підготовки. Крім того, у ході наземної підготовки методом тренувань опрацьовуються початкові навички діяльності льотчика в польоті. У процесі льотної підготовки на основі знань авіаційної техніки, тактики, аеродинаміки, літаководіння, теорії повітряної стрільби та бомбометання, інших спеціальних для льотчика дисциплін формуються його навички й уміння ведення бойових дій відповідно до призначення роду авіації. Сьогодення вимагає високої кваліфікації військового, тому важливим є підвищення рівня готовності льотчика до бойових дій або виконання конкретного бойового завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами вивчення та розвитку професійного мислення військового льотчика займалися вчені в галузі професійної освіти, психології, авіаційної медицини, ергономіки В. Юсов, В. Бондаренко, І. Вішняков, С. Альошін, М. Алексєнко та ін.

Особливості процесу професійної підготовки військових льотчиків висвітлені у наступних дослідженнях: підготовка до льотної діяльності – В. Пономаренко, Д. Гандер, П. Корчемний, Т. Плачинда та ін.; підготовка до дій в особливих ситуаціях у польоті – А. Ворона, Р. Макаров, В. Марущак та ін.; підготовка до прийняття рішень – Г. Курзенков, В. Дружинін, В. Шадріков, Д. Шпаченко, І. Короткий та ін.

Мета статті полягає в аналізі наукових шкіл які займалися питанням професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців і виявлення суперечностей щодо проблеми фахової підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації до виконання бойових польотів.

Виклад основного матеріалу. Розширення можливостей літальних апаратів з самостійного пошуку та знищенню повітряних, наземних, морських цілей (здатність льотчиків, використовуючи бортове обладнання виявляти противника на великих відстанях і можливість застосовувати авіаційні засоби ураження з будь-якого положення) обумовлює необхідність зміни положень у підготовці майбутніх військових льотчиків тактичної авіації, а саме теоретичних і методичних засад підготовки та виконання бойових польотів.

Значний рівень розвитку техніки обумовлює вдосконалення та розвиток професійної підготовки майбутніх військових льотчиків, яка повинна враховувати постійне підвищення можливостей бойових авіаційних комплексів своїх та противника, а також його тактики. Тобто перевага у повітрі визначається випередженням противника у прийнятті рішень та їх реалізації. У зв'язку з цим нові властивості та можливості бойового авіаційного комплексу, розширення умов його застосування обумовлюють необхідність формування нових якостей льотчика тактичної авіації.

У ЗС України підготовці льотчиків тактичної авіації приділяється велика увага та використовуються значні матеріальні витрати. Але між рівнем підготовки льотного складу та сучасними вимогами до ведення бойових дій частинами (підрозділами) тактичної авіації виник розрив. Головним у підготовці льотчиків продовжує залишатись навчання у повіті, прийоми та методи якого залишаються незмінними до теперішнього часу. Безумовно, такі підходи до бойової підготовки льотного складу тактичної авіації забезпечують формування високих навичок пілотування та бойового застосування у полігонних умовах. Але, як показав досвід ООС (АТО), бойова обстановка ставить перед льотчиками цілком неочікувані завдання. Це пов'язане з тим, що у навчальних боях протиборство відбувається між своїми підрозділами. Противники ведуть бої за єдиною схемою. Перемогу одержує більш сильний, але не більш грамотний, який вміло використовує прорахунки противника. У бойовій обстановці задум дій противника необхідно розгадати.

У таких умовах на перший план виходять професійно важливі якості необхідні для захоплення й утримання тактичної переваги у повітрі – агресивність, цілеспрямованість на перемогу, критичне відношення до себе, ентузіазм, ініціатива, воєнна хитрість. А також властивості організму льотчика, що необхідні для забезпечення прийняття оптимальних тактичних рішень в умовах бойового польоту – стійкість до стресу та дезорієнтації, образність мислення, гнучкість розуму, високий професійний інтелект, завадостійкість і фізична витривалість. Без наявності цих бойових властивостей льотчика ефективність його бойової діяльності у повітрі знижується, що обумовлюється необхідністю виконання в єдиному масштабі часу в різних координатах простору та часу великої кількості одночасних (узгоджених) розумових та рухових дій, морально-психологічним та інтелектуальним виснаженням при їх неуспішності, ригідністю тактичного мислення, психологічною неготовністю до бойових польотів.

К. Платонов [7] провів структурний аналіз особистості льотчика, виділив детермінанти її психологічного розвитку в онтогенезі, закономірності цього розвитку, розробив поняття «льотні здібності», визначив склад цих здібностей і методи їх дослідження. Він створив першу наукову школу авіаційної психології, яка виховала ціле покоління військових психологів, серед них Є. Зав'ялов, А. Глотчкін, В. Юсов, В. Каращан, В. Ковалевський.

Гуманітарні основи льотної професії визначені в науковій школі В. Пономаренко [8], обґрунтована концепція небезпечних професій. Категорії «духовність» і «моральність» розглядаються як невід’ємні риси психології фахівця небезпечної професії. Розкриваючи поняття «людський фактор» в авіації, В. Пономаренко вказує, що ядром психологічної складової даного чинника є особистість людини літаючого. У результаті масштабних теоретичних і емпіричних досліджень А. Ворони, Д. Гандера, С. Мельника, Б. Покровського, виконаних під керівництвом В. Пономаренко, розроблена комплексна система навчання та виховання професійно важливих особистісних, інтелектуальних, психофізіологічних і фізичних якостей протягом всього навчання в льотному закладі освіти.

Облік психологічних і педагогічних закономірностей у вдосконаленні всіх видів військово-авіаційної діяльності в інтересах профілактики авіаційної аварійності (запобігання льотних пригод) здійснено в роботах В. Юсова [9]. У результаті психолого-педагогічне забезпечення польотів та їх безаварійного виконання представлено як специфічний, відносно самостійний вид військово-авіаційної діяльності. У науковій школі дослідника визначені основоположні елементи психологічного забезпечення професіоналізації льотчиків різних родів авіації (В. Черницький, Ю. Подцерковський, Н. Лисаков, Л. Корольов).

В основі психологічної підготовки до бойових дій, як вважає П. Корчемний [4], є вдосконалення особистісних і розвиток професійно важливих бойових якостей, набуття досвіду успішних дій у змодельованих екстремальних умовах польоту. Автор визначає психологічну готовність як стан особистості, психологічну стійкість – як властивість особистості. Актуальні напрями досліджень в науковій школі П. Корчемного: формування образу польоту у льотного складу.

Центральна проблема досліджень Д. Гандера – психологічне забезпечення льотного навчання, розвиток особистості професіонала в умовах льотного навчання [1]. Ним розроблені загальні дидактичні принципи льотного навчання, подане теоретичне і практичне обґрунтування положення про функції та завдання психологічної служби в авіації, в його роботах отримав теоретичне обґрунтування й емпіричне підтвердження особистісно-орієнтований підхід у навчанні та вихованні льотного складу [2]. У науковій школі Д. Гандера розроблені принципи комплектування навчальних льотних екіпажів на основі психологічної сумісності в процесі початкового льотного навчання, обґрунтовано методи формування психологічної готовності слухачів-льотчиків вищої військової школи до прийняття відповідальних рішень, вивчення умов розвитку професійної самосвідомості студентів вузів, у тому числі студентів авіаційних ЗВО, визначено закономірності розвитку особистісного потенціалу льотчика в процесі професійного становлення [6].

Н. Лисаков [5] провів психологічний аналіз особливостей розвитку особистості військового льотчика на всіх етапах професіоналізації.

Отже, визначення змісту бойових властивостей особистості військового льотчика визначає шляхи їх формування в процесі навчання – формування образу бойових польотів, як механізму психічної регуляції дій по захопленню й утриманню тактичної переваги у повітрі, формування тактичного мислення, формування стійкості до маневрених перевантажень і динамічної зміни повітряно-тактичної обстановки, розвиток професійного інтелекту.

К. Платонов, Ю. Писаренко, В. Орлов, К. Гуревич вважають, що вдосконалення бойових авіаційних комплексів суттєво спрощує процес пілотування, але розширює перелік бойових завдань [7]. Це обумовлює зростання обсягів оперативно-тактичної інформації та розрахунків, які льотчик виконує в процесі підготовки та виконання бойових польотів.

Н. Завалова і В. Пономаренко вважають, що основою професійної підготовки майбутніх військових льотчиків є розвиток їх професійного мислення [3].

Все це доводить, що лише навичок пілотування, літаководіння, бойового застосування та навичок льотно-тактичної підготовки недостатньо, необхідно формування спеціальних (бойових) якостей. Тобто динамічне оновлення авіаційної техніки, що постійно змінює в цілому характер бойового застосування підрозділів тактичної авіації та підвищує

«інтелектуалізацію» діяльності льотчика в процесі підготовки та виконання бойових польотів, обумовлює зниження й навіть втрачання ефективності існуючої практики професійної підготовки майбутніх військових льотчиків тактичної авіації. Способи бойового застосування сучасної тактичної авіації, у зв'язку з ускладненням і розширенням спектру бойових завдань, вимагають розширення меж тактичного мислення й удосконалення тактичних навичок військових льотчиків. Тому виникає необхідність пошуку неординарних підходів їх підготовки до виконання бойових польотів. Поряд з цим у педагогіці й авіаційній психології в останні десятиріччя з'явилися фундаментальні розробки, на базі яких стає можливим здійснення переосмислення усього льотного навчання.

На сучасному етапі розвитку авіаційно-транспортної системи дослідження, в галузі авіаційної психології проводяться з опорою на принципи: загальнопсихологічний; особистісно-діяльнісний (К. Платонов, В. Пономаренко, Д. Гандер); системного підходу до проведення досліджень (Б. Ломов); суб'єктно-діяльнісний (А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, А. Брушлинський, Є. Клімов, В. Бодров); відповідності методів дослідження вимогам безпеки польотів; зооморфізму; професіографії; прагматичного характеру результатів психологічних досліджень; психологічного забезпечення льотної праці.

Як зазначає Н. Лисаков, передумовами сучасних психологічних досліджень льотної праці є: психологічна концепція аналізу льотної діяльності (К. Платонов, В. Пономаренко, Н. Завалова); концепція психологічного забезпечення льотного навчання Д. Гандера; теорія льотного професіоналізму і розвитку професійно важливих якостей льотчика (А. Ворона, В. Пономаренко, С. Альошин, Д. Гандер, В. Агапов); психологічна концепція професійної придатності В. Бодрова; смисловий підхід до регуляції діяльності (А. Леонтьєв, Д. Леонтьєв); психосемантичний підхід (Ю. Забродін, Є. Артем'єва, А. Шмельов, В. Петренко, Ч. Осгуд, Дж. Келлі) [5].

Накопичений досвід розробки й експлуатації бойових літаків переконливо свідчить про те, що облік результатів психологічних досліджень при проектуванні бойових літаків і навчання майбутніх льотчиків є невід'ємною складовою системи забезпечення безпеки бойових польотів і збереження здоров'я та життя бойового льотчика.

Такими, на нашу думку, є: концепція формування образу польоту, педагогічні основи психофізіологічної підготовки, теорія поетапного формування розумових дій та основи педагогічних технологій.

Попри безперечну теоретичну та практичну значущість досліджень з проблем підготовки військових льотчиків, у сучасній педагогічній теорії та практики розроблення науково обгрунтованої педагогічної системи наземного навчання майбутніх військових льотчиків виконанню бойових польотів потребує вдосконалення через наявність певних недоліків. А саме: у традиційному навчанні майбутніх військових льотчиків тактичної авіації відсутня цілісність системи підготовки до виконання бойових польотів; слабкі (й навіть відсутні) міжпредметні зв'язки між головними її компонентами (дисциплінами, видами підготовок); в систему не включений її ведучий компонент – наземне навчання виконанню бойових польотів; відсутні психолого-педагогічні основи наземного навчання бойовим польотам, що є необхідною умовою ефективного функціонування системи льотного навчання; існуюча різновекторність завдань різних дисциплін не дозволяє «спрацьовувати» відповідним засобам підготовки на отримання сфокусованого результату щодо формування заданих якостей, які визначають високий рівень підготовленості до виконання бойових завдань, що перешкоджає матеріалізації знань, умінь і навичок в процесі підготовки та виконання бойових польотів. Вирішення наведених проблемних питань вимагає концептуальних змін у вивченні професійних дисциплін, що призводить до необхідності вдосконалення системи фахової підготовки майбутніх військових льотчиків, яка б забезпечила їх підготовку до виконання бойових польотів.

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз і практика професійної підготовки майбутніх військових льотчиків у льотному закладі вищої освіти визначають наявність протиріч між: необхідністю реалізації в освітньому процесі підготовки майбутніх військових

льотчиків до виконання бойових польотів та відсутністю обґрунтованої педагогічної системи розв'язання цієї задачі; необхідністю рішення питання підвищення якості процесу підготовки майбутніх військових льотчиків до виконання бойових польотів та недостатністю наукової розробленості у педагогічній теорії та практики означеного феномену; існуванням достатньої кількості способів і засобів формування та розвитку тактичних знань, умінь, навичок та відсутністю моделі ефективного їх застосування з метою розвитку в процесі професійної підготовки майбутніх військових льотчиків необхідних професійних компетенцій; наявністю наземних технічних засобів, що дозволяють моделювати бойові польоти в різних умовах повітряно-тактичні обстановки та недостатньою розробленістю методичного забезпечення їх використання в процесі наземного навчання майбутніх військових льотчиків виконанню бойових польотів.

Подолання виявлених суперечностей потребує вдосконалення фахової підготовки майбутніх військових льотчиків для досягнення високого рівня підготовленості підрозділів тактичної авіації до виконання бойових завдань за призначенням родів авіації. Отже пошук ефективних способів підготовки майбутніх військових пілотів до виконання бойових польотів, зокрема вдосконалення теоретичних, організаційних і методичних аспектів та пошук ефективних способів формування та розвитку тактичного мислення, тактичних знань, умінь та навичок є актуальною проблемою сучасної педагогічної науки та практики.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в аналізі змісту діяльності військового льотчика в процесі підготовки та виконання бойового польоту.

Список використаної літератури

1. Гандер Д. В. Методологические и теоретические предпосылки психологических исследований летного труда на современном этапе развития авиации. *Психология и психотехника*. 2016. №11(98). С. 906–912.
2. Гандер Д. В. Профессиональная психопедагогика. Москва: Воентехиниздат, 2007. 336 с.
3. Завалова Н. Д., Пономаренко В. А. Характеристики поведения летчика при осложнении обстановки полета. *Вопросы психологии*. 1970. №5. С. 111–121.
4. Корчемный П. А. Психология летного обучения. Москва: Воениздат, 1986. 136 с.
5. Лысаков Н. Д. Психологическое обеспечение формирования и развития личности военного летчика: монография. Монино : ВВА, 2002. 300 с.
6. Лысаков Н. Д., Лысакова Е. Н. Современные тенденции развития отечественной авиационной психологии. *Национальный психологический журнал*. 2012. №2(8). С. 100–105.
7. Платонов К. К. Психология летного труда. Москва: Воен. издат. МО СССР, 1960. 351 с.
8. Пономаренко В. А. Психология духовности профессионала. Москва, Саратов: ПЕР СЭ, Ай Пи Эр Медиа, 2019. 256 с.
9. Юсов В. Т. Психолого-педагогические аспекты обеспечения безаварийности полетов (предотвращения летных происшествий) в авиационных частях. Москва, 1993. 380 с.

References

1. Gander, D.V. (2016). Metodologicheskie i teoreticheskie predposy`lki psikhologicheskikh issledovaniy letnogo truda na sovremennom e`tape razvitiya aviaczii [Methodological and theoretical background of psychological studies of flight work at the present stage of aviation development]. *Psychology and psychotechnics*. No. 11 (98). Pp. 906-912 [in Russian].
2. Gander, D.V. (2007). Professional`naya psikhopedagogika [Professional psychopedagogics]. Moscow: Voentehinizdat. 336 p. [in Russian].
3. Zavalova, N.D., Ponomarenko, V.A. (1970). Kharakteristiki povedeniya letchika pri oslozhnenii obstanovki poleta [Characteristics of the behavior of the pilot in the complication of the flight situation]. *Question of psychology*. No. 5. Pp. 111-121 [in Russian].

4. Korchemny, P.A. (1986). *Psikhologiya letnogo obucheniya [Psychology of flight training]*. Moscow: Voenizdat. 136 p. [in Russian].
5. Lysakov, N.D. (2002). *Psikhologicheskoe obespechenie formirovaniya i razvitiya lichnosti voennogo letchika [Psychological support of formation and development of the personality of the military pilot]: monograph*. Monino: VVA. 300 p. [in Russian].
6. Lysakov, N.D., Lysakova, E.N. (2012). *Sovremennyye tendenczii razvitiya otechestvennoj aviacionnoj psikhologii [Modern tendencies of development of domestic aviation psychology]*. National journal of psychology. No. 2 (8). Pp. 100-105.
7. Platonov, K.K. (1960). *Psikhologiya letnogo truda [Psychology of flight work]*. Moscow: VOEN. ed. MO USSR. 351 p. [in Russian].
8. Ponomarenko, V.A. (2019). *Psikhologiya dukhovnosti professionala [Psychology of professional spirituality]*. Moscow, Saratov: PER SE, AI PI er Media. 256 p. [in Russian].
9. Yusov, V.T. (1993). *Psikhologo-pedagogicheskie aspekty` obespecheniya bezavarijnosti poletov (predotvrashheniya letny`kh proisshestvij) v aviacionny`kh chastyakh [Psychological and pedagogical aspects of accident-free flights (prevention of flight accidents) in aviation units]*. Moscow. 380 p. [in Russian].

NEVZOROV Roman, Candidate of pedagogical Sciences, Deputy head of flight operations Department and combat use of aircraft, Kharkiv national University of Air Forces named after Ivan Kozhedub.

ON THE ISSUE OF GROUND TRAINING COMBAT FLIGHTS OF FUTURE PILOTS OF TACTICAL AVIATION

Abstract. *The author presents the results of the analysis of scientific schools that dealt with the issue of professional training of future aviation specialists and the identification of contradictions regarding the problem of professional training of future pilots of tactical aviation to perform combat flights. The author came to the conclusion that the theoretical analysis and practice of professional training of future military pilots in flight institution of higher education determine the presence of contradictions between: the need to implement in the educational process of training future military pilots to perform combat operations and a lack of reasonable educational system for this task; the need to address the issue of improving the quality of training of future military pilots to perform combat flights and the lack of scientific elaboration of the pedagogical theory and practice of the outlined phenomenon; the existence of a sufficient number of ways and means of formation and development of tactical knowledge, skills and the lack of models of their effective application in order to develop in the process of training future military pilots of the necessary professional competencies; the presence of ground technical means to simulate combat flights in different conditions of air-tactical situation and insufficient development of methodological support for their use in the process of ground training of future military pilots to perform combat flights.*

Overcoming the identified contradictions requires improving the professional training of future military pilots to achieve a high level of preparedness of tactical aviation units to perform combat missions for the purpose of aviation. So the search for effective ways to prepare future military pilots to perform combat flights, in particular the improvement of theoretical, organizational and methodological aspects and the search for effective ways to form and develop tactical thinking, tactical knowledge, skills is an urgent problem of modern pedagogical science and practice.

Key words: *ground training; combat flight; tactical aviation; ground training.*

*Одержано редакцією: 13.12.2019 р.
Прийнято до публікації: 20.12.2019 р.*